

Çuvaş Türkçesindeki +IA Eki Üzerine*

Feyzi Ersoy**

Özet: Çalışmada, Türkçenin tarihî seyri içinde *birle*, *tünle*, *tañla*, *basala*, *tirigle*, *yañıla* gibi kelimelerde kullanılan +IA ekinin Çuvaş Türkçesindeki izleri üzerinde durulmuştur.

Köktürkçeden bugüne kullanılagelen +IA, tarihî metinlerde ve lehçelerde örneklerine sıkça rastlanılan bir ektir. Geçmişte, çeşitli araştırmacılarca yapılan çalışmalarda +IA üzerinde durulmuş; onun partikel, ek, tekit, zarf yapan ek, ek/edat, sona gelen edat veya enklitik olabileceği yönünde görüşler öne sürülmüştür.

+IA ekine Çuvaşçada da sıklıkla rastlanır. Çuvaşça sözlükte madde başı olarak yer alan ve eki taşıyan kelimelerden bazıları şunlardır: *arım̄la* “kadınca, kadın gibi”, *açalla* “çocuk gibi, çocukça”, *aşakla* “eşek gibi”, *vutla* “ateş gibi”, *kakayla* “et gibi, ete benzer”, *kapla* “şöyle, böyle”, *laşalla* “at gibi”, *m̄nle* “nasıl, ne gibi”, *putekle* “kuzu gibi”, *şapla* “böyle, şöyle”, *ş̄ırle* “geceleyin”, *tivanla* “kardeşçe, akraba gibi...”

Çuvaşça örneklerden, ekin çoğunlukla “gibilik” ve “benzerlik” ifade ettiği anlaşılır. Bununla birlikte ekin, zaman zarfları ile *Turkilla* “Türkçe”, *Virışla* “Rusça” ve *Akılçanla* “İngilizce” örneklerinde olduğu gibi dil isimleri yaptığı da görülür.

Anahtar sözcükler: +IA eki, Çuvaşça, zarf, enklitik.

On +IA Suffix in Chuvash

Abstract: The focus of the study is the traces of +IA suffix, which is used in words such as *birle*, *tünle*, *tañla*, *basala*, *tirigle*, *yañıla* in the historical process of Turkish, in Chuvash.

+IA has been used from Köktürk to present time and its examples can be found in historical texts and dialects. +IA was analyzed through several studies before, it was claimed that this can be a particle, a suffix of emphasize or adverb, a postposition or an enclitic.

There are many examples of +IA suffix in Chuvash. Some of the words with this suffix in Chuvash dictionary are found as main entries such as *arım̄la* “like a woman”, *açalla* “like a child, childish”, *aşakla* “like a donkey”, *vutla* “like

* VII. Uluslararası Türk Dili Kurultayı'nda (24-27 Ekim 2012, Ankara) sunulan bildirinin gözden geçirilmiş ve düzenlenmiş şeklidir.

** Doç. Dr., Gazi Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Ankara, ersoyf@gazi.edu.tr

fire”, *kakayla* “like meat, similar to meat”, *kapla* “like that”, *laşalla* “like a horse”, *mınle* “like what”, *putekle* “like a lamp”, *şapla* “likewise”, *şırle* “in the evening”, *tıvanla* “brotherly, like a botherer...”

It can be understood from the Chuvash examples that this suffix used mainly to indicate resemblance, similarity. In addition to its function of derivation of time adverbs, it is used to derivate language names such as *Türkilla* “Turkish”, *Vırışla* “Russian” and *Akılçanla* “English”.

Key words: +IA suffix, Chuvash, adverb, enclitic.

+IA, Türkçenin takip edilebilen en eski dönemlerinden beri kullanılan bir ektir. Ekin tarihî lehçelerdeki seyri, araştırmacılarca ele alınıp incelenmiştir. Yapılan çalışmalarda zaman zaman ekin çağdaş lehçelerdeki durumuna da değinilmiştir. Bu çalışmada ise +IA'nın Çuvaşçadaki kullanım ve anlam özellikleri üzerinde durulacaktır.

Ekle ilgili son çalışma, Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun tarafından kaleme alınmıştır.¹ Ercilasun'un makalesinde ek hakkındaki görüşler her ne kadar genel olarak değerlendirilse de +IA'nın Çuvaşçadaki durumuna geçmeden önce bu görüşlere aşağıda da yer verilecektir.

Eski Türkçenin Grameri adlı eserinde Gabain, +IA eki için “Çok eski ve ekseriya yüklem yahut cümle belirleyicisidir, çok seyrek” demiş ve Eski Türkçeden şu örnekleri vermiştir: *körklä* “güzel”, *kurla* “kere”, *tünlä* “geceleri” (2007: 47).

Ekin geçtiği *birle* kelimesi üzerinde duran Bang, Poppe'nin *birle*'nin **birle*- fiilinden geldiği görüşüne karşı çıkmıştır. Ona göre böyle bir şey olsa idi **birle* vb. şekillerin de bulunması gerekirdi. Bang'a göre *birle*'deki n'nin vasıta hâli eki olma ihtimali kuvvetlidir (1980: 94, 95).

R. Rahmeti Arat, *Atabetü'l-Hakayık* neşrinde ekle ilgili çeşitli izahlarda bulunmuştur. Arat, ekin *birle* > *bile*'deki -*la*, -*le* ile ilgili olduğunu düşünmenin mümkün olduğunu belirtmekle birlikte, eklerin kökenini ve tarihî seyrini tespit etmenin güçlüğünden bahsetmiştir. Arat'a göre Bang'ın *bir-le* (ile) > *birle* izahı “hiç değilse şimdilik” haklıdır. Arat, -*la*, -*le* eklerinin inkişafında sayı isimlerinden fiil yapmak için kullanılan -*la*-, -*le*- eklerinin de (*birinçileyin*, *ikiley*, *birlep*...) az veya çok tesiri olduğunu düşünmektedir (1992: 139, 140). Arat, adı geçen eserin 34 numaralı notunda ise sayı isimlerine gelen +IA ekini şöyle sınıflandırmıştır:

1 “La Enklitiği ve Türkçede Bir ‘Pekiştirme Enklitiği’ Teorisi”, *Dil Araştırmaları*, Sayı: 2, 2008, s. 35-56.

I. -la, -le

1. birle, ikile, üçle...
2. iyelik ekli şekiller: ikilemiz, ikilesi
3. vasıta ekli şekiller: ikkilen, altülen

II. -ünlü-le

1. üçele, törtele
2. iyelik ekli şekiller: üçelesi, törtelesi
3. vasıta ekli şekiller: üçülen

III. -av-la, -ev-le

1. ikevle, üçevle, törtevlle
2. iyelik ekli şekiller: ikevlesi, ikevlenüz, ikevlemüz
3. vasıta ekli şekiller: ikevlen, üçevlen... (1992: 137, 138)

Saadet Çağatay “Kazan Lehçesinde Bazı Tekitler” başlıklı yazısında *indi* ve *bas* ile birlikte kullanılan *-IA*’yı “pek kafî tekit” olarak değerlendirmiştir (1978: 173, 174).

Marcel Erdal, *+IA*’yı *Old Turkic Word Formation* adlı eserinde zarf yapıcı bir ek olarak ele almış ve “The Formation of Adverb” başlığı altında (1991: 401) incelemiştir. Ona göre ek, genellikle zaman zarfları oluşturur: *tünlä, tañla, arala, tiriglä, yañla, yanala*. Ek, yer bildirme işlevi taşısa da bu işlev zarf işlevi kadar yaygın değildir: *tegirmile, oñarula, udala, üzele*. *Basala*’da çekim edatı üzerine gelen ekin, *birle*’de zaman anlamı kaybolsa da zarf işlevi korunmuştur. *Körtlä* ve *körklä* kelimeleri ise yer ve zaman bildirmezler, ayrıca zarf da değildirler (1991: 404, 405). Erdal, Orta Türkçede zarf kullanımı için *+IA*’nın işlek olduğunu belirtmiştir. Erdal, Erken Osmanlıcadan *uyanıkla, açla, dokla, äsrüklä, mästlä, sarhoşla, ayıkla, çokla*; Osmanlıcadan ise *yäñilä, dünlä, tañla, dirilä* örneklerini vermiştir (1991: 406).

Mertol Tulum “La/Le Ekine Dair” başlıklı bildirisinde *öyle, dünle, tañla* kelimelerindeki *-IA*’nın *-la < ile*’den eski bir şekil olduğunu düşünmektedir. *-IA*’nın işlevi konusunda mütereddit olan Tulum, ek kelimeye pekiştirici, kuvvetlendirici bir anlam nüansı mı katmaktadır, diye sormaktadır. *-IA*’nın kökeni hakkında da mütereddit olan Tulum bu konuda da “*-la, -le*’ye **il-* (naklölme, taşınma, aşırılma, taşırılma, ileriye gitme, katlanma) -e zarf-fiil şeklinden bir edatın ekleşmiş biçimi (*il-e* ‘daha; defa, kerre’) gözüyle bakabilir miyiz? diye sorar (1993: 161, 162). *Körkle, körtle, tirigle, dirile, ısılca, açla* vb. örneklerdeki *-IA*’yı ise sıfatların anlamını pekiştiren bir unsur olarak gören Tulum, sıfatların anlamını pekiştiren bu *-IA*’nın çok eski bir şekil olduğunu, fakat menşei hakkında hâlâ aydınlanmış olmadığını söyler. Tulum, bu *-IA*’nın *öyle, tañla, dünle*’deki

-la, -le'ler ile aynı olabileceğini düşünür (1993: 163, 164).

Zafer Önler, “Türkçedeki –LA Zarf Eki” adlı çalışmasında, Eski Türkçe döneminden itibaren zarf niteliğinde bazı kelimelerde görüldüğünü söylediği *+LA*'yı “zarf eki” olarak değerlendirmiştir. Ekin Eski Anadolu Türkçesi döneminde yaygınlık kazandığını belirten Önler, Gabain tarafından dile getirilen ekin “ile” kelimesinden kaynaklanabileceği görüşüne karşı çıkar. Çünkü Önler'e göre *ile* kelimesine ilkin Çağatay metinlerinde rastlanır; hâlbuki *-LA* Eski Türkçeden beri kullanılan bir ektir (1992: 9, 10). Önler, Eski Anadolu Türkçesi metinleri hariç, sayı adları dışında kullanımını olukça sınırlı gördüğü ek için Eski Türkçeden *birle, tegirimile, tünçüle, kurla, ojarula, körtle* ve *körkle* kelimelerini örnek verir. Önler, Orta Türkçe ve Kıpçak Türkçesi metinlerinden *tünle* “geceleyin”, *arala* “bazen, arasında”, *basala* “sora”, *tirigle* “hayatta, sağken”, *yanıla/yanla* “yeniden, henüz”, katla “defa, kez”, *kurla* “defa, kez”, *üzele* “üzerinde, hakkında, üstelik” gibi örnekleri verir. Önler, ayrıca *Kodeks*'te geçen *ovrula* “gizlice” ve *Gülistan*'da geçen *yulla* “yıllarca” kelimelerini de bu gruba katılabilir nitelikte görmektedir (1996: 10-12). Önler'in *Tarama Sözlüğü*'nden verdiği örneklerde (*acla, dirile, ayıkla, mestle, dünle...*) ek, bazen “iken, ...olarak, -lıkla” görevlerinde bazen de “vakit” anlamında kullanılmıştır (1996: 14). Sonuçta ekin Eski Türkçe döneminden beri zarf yapma fonksiyonunu vurgulayan Önler, çağdaş lehçelerde *birle* kelimesi ile birlikte sayı adlarına gelen biçimlerin yaygınlık kazandığını belirtir. Ekin Çuvaşçada hâl eki olarak yaşadığını söyleyen Önler, ekin en çok yaygın olarak Eski Anadolu Türkçesi döneminde kullanıldığını ifade eder (1996: 15). Türkiye Türkçesinde *ile > -la, -yıla* biçimlerinin eski *-LA*'nın yerini tümüyle aldığına işaret eden Önler, *-leyin* ekine değinirken de buradaki *-le*'yi “addan fiil” yapma eki olarak değerlendirmiştir (1996: 15).

Ahat Üstüner *Türkçede Pekiştirme* adlı eserinde *+LA*'yı bir “ek/edat” olarak değerlendirmiş; ek için Tatar, Başkurt, Türkmen, Özbek ve Yeni Uygur lehçelerinden örnekler vermiştir. Ekin *la, le, lay, ley, lan, len, layn, lüy, labasa* vb. şekillerde kullanıldığını belirten Üstüner'e göre ekin anlamları pekiştirme özelliği ön plandadır (2003: 214-219).

Yıldız Kocasavaş “Çağatay Metinlerinde Görülen *la* Hakkında” adlı makalesinde meseleyi Nevayî, Hüseyin Baykara ve Muhammed Salih'ten aldığı örnekler yardımıyla ele almıştır. Türkmence, Tatarca ve Yeni Uygurcadan da örnekler veren Kocasavaş, *-LA*'nın kuvvetlendirme, şaşkınlık, hitap ve benzeri fonksiyonlarına dikkat çekmiştir (2003: 2).

Musa Duman'ın “On the usage of the adverbial suffix *+LA* in Old Anatolian Turkish” adlı 2002 tarihli bildirisi daha sonra “Eski Türkiye Türkçesi Devresinde *+La* Ekli Zarfların Kullanımı Üzerine” başlığıyla yeniden yayımlanmıştır. Duman, yazısında meseleye Eski Türkiye Türkçesi esasında yaklaşmış ve

metinlerden bolca örnek vererek konuyu ele almıştır. Ona göre *birle, tañla, tünle* gibi kelimeler bir yana bırakılırsa ek, Eski Türkiye Türkçesine ait bütün eserlerde görülmez. Bununla birlikte +IA'yı “çekim eki sıklığında bulunduran” belli eserler de mevcuttur. Duman, çalışmasında, bu eserleri ağız özelliği taşıyan çalışmalar olarak yorumlamıştır (2008: 345-355).

S. Mahmut Kaşgarlı “Uygur Türkçesinde la Edatı Üzerine” adlı bildirisinde ekin Yeni Uygur Türkçesindeki şu işlevlerine değinmiştir:

1. Kuvvetlendirme edatı olarak kullanılır.
2. Bir hareketin sonunda ikinci hareketin hemen başladığını ifade etmek için kullanılır.
3. Bir hareketin aniden, birdenbire çok çabuk cereyan ettiğini göstermek için kullanılır.
4. Bir hareketin zorluklarla gerçekleştiğini ifade etmek için kullanılır.
5. Şahıs zamirlerine eklenerek “yalnız, fakat” manasını ifade eder.
6. İşaret zamirleriyle birleşen benzetme edatına eklenerek geldiğinde “bununla beraber”, “ondan başka” anlamlarını verir (2004: 1731, 1732).

Mehmet Vefa Nalbant ise “Türkçede Enklitik Edatı IA” adlı bildirisinde meseleyi ele almıştır. Nalbant, konuyla ilgili çalışmaları özetledikten sonra +IA'nın tarihî ve çağdaş lehçelerdeki kullanımlarını ayrı başlıklar altında incelemiştir. Eki, “fiillerden sonra” ve “isim ve isim soylu kelimelerden sonra” diye iki ana grupta örneklendiren Nalbant, çalışmasında şu sonuçlara ulaşmıştır (2004: 2171, 2172):

1. Bu edat sayı isimlerinde anlamı kuvvetlendirici ya da tekrar anlamı verdirici bir özellik göstermektedir.
2. *Üzele, arala, udula, basala* gibi kelimelerde anlam üzerinde vurguyu arttırmaktadır.
3. *Tigüle* gibi kelimelerde *-le* edatı kelimeye dahi, *de/da* anlamı katar.
4. *Tirigle, tünle, tañla* gibi kelimelerde bir taraftan kelimenin anlamını pekiştirirken diğer taraftan bu kelimelere “*iken, layın/leyin*” anlamı katmaktadır.

Nalbant, çalışmasında *-IA*'nın Moğolcadan geldiğini de söylemiştir (2004: 2162).

Başta da belirtildiği üzere ek üzerinde son olarak Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun durmuştur. Ercilasun, “La Enklitiği ve Türkçede Bir ‘Pekiştirme Enklitiği’ Teorisi” başlıklı yazısında ekle ilgili yapılan çalışmalara değindikten sonra +IA'nın bir enklitik olduğunu söylemiştir. Ercilasun, aynı yazısında

enklitiklerin özelliklerini 11 maddede toplayarak tarihî ve çağdaş lehçelerden örnekler de vermiştir. Çalışmada, Çuvaşçadan da *kayıkla* “kuş gibi”, *arşınla* “erkek gibi”, *hirarımıla* “kadın gibi” örnekleri yer almıştır (2008: 35-56).

Ercilasun, makalesinde eki ele alan çalışmalardan yola çıkarak bir tasnif de yapmıştır. Buna göre ek, araştırmacılar tarafından *die hervorhebende Partikel* (Grønbech), *ek* (Arat), *tekit* (Çağatay), *the formation of adverbs* (Erdal), *zarf eki* (Önler), *adverbial suffix* (Duman), *ek/edat* (Nalbant) şeklinde değerlendirilmiştir (2008: 39). Ercilasun kendisi de ekin bir enklitik olduğunu düşünmektedir (2008: 40).

Pekiştirme dışında *-IA*'nın, en çok “zarf eki, zarf yapan unsur” olarak değerlendirildiğini (Erdal, Önler, Duman) belirten Ercilasun'a göre ek zarf yapan bir unsur değildir. Türkçenin yapısına ve örneklere dikkatle bakıldığında *+IA*'nın aslında pekiştirici bir unsur olduğunu vurgulayan Ercilasun, ekin zaten aslında zarf olan kelimelere eklendiği için zarf eki görüntüsü verdiğini söylemiştir. Hâlbuki, bir kelimenin sıfat veya zarf olabilmesi için çoğunlukla eke ihtiyacı yoktur (2008: 39).

Buraya kadar anlatılanlardan ekle ilgili ortaya çıkan görüşler şu şekilde özetlenebilir:

1. Ek, Eski Türkçeden beri kullanılmaktadır.
2. Ekin kökeni *ile*'den daha eskidir.
3. Ek, sayı isimleri dışında genellikle zarf olan kelimelerle kullanılmıştır.
4. *+IA*'nın zarf yapıcı bir ek olduğu görüşü yaygın olsa da onun pekiştirici, kuvvetlendirici bir ek olduğunu söyleyenler de vardır. Ek, enklitik kategorisinde de değerlendirilmiştir.
5. Ek, Eski Anadolu Türkçesine ait bütün eserlerde görülmesi de bu dönemde ekin çekim eki sıklığında kullanıldığı eserler de mevcuttur.
6. Ek, Çağdaş lehçelerde sayı isimlerinde yaygınlık kazanmıştır.
7. Ek, Çuvaş Türkçesinde hâl eki olarak kullanılmaktadır.

Yapılan çalışmalardan da faydalanılarak tarihî lehçelerdeki durumu kısaca özetlenen ek, bugün Çuvaşçada da çok sık bir şekilde kullanılmaktadır. Yukarıda zikredilen çalışmalarda zaman zaman çağdaş Türk lehçelerinin bazılarında örnekler verilse de bu çalışmaların çoğunda Çuvaşçaya kavramsal çerçeve doğrultusunda pek değinilememiştir. Bu çalışmada ekin Çuvaşçadaki kullanımları ve ihtiva ettiği anlam özellikleri üzerinde durulacaktır.

+IA eki, Çuvaşçada oldukça işlek bir şekilde kullanılmaktadır. Ekin Çuvaş Türkçesindeki kullanım özelliklerine geçmeden önce çeşitli bilim adamlarının

ekin bu lehçedeki kullanımına ilişkin görüşlerini aktarmak istiyoruz.

Çuvaşçanın atası sayılan İdil Bulgarcasında ekle ilgili fazla bir veri bulunmamaktadır. Bu alanla ilgili kaynaklardan biri olan ve Talat Tekin tarafından hazırlanan *Volga Bulgar Kitabeleri ve Volga Bulgarcası* adlı eserde ekin yer almadığı görülür. Alanla ilgili bir başka çalışmada ise Marcel Erdal ek için bir örnek vermiştir. İdil Bulgar kitabelerinden *Erle sa'at wafati balti* (s. 42) cümlesindeki *erle sa'at* “erken saat” örneğini veren Erdal, buradaki eki Eski Türkçedeki *tünlä* ve Çuvaşçadaki *şırle* kelimelerindeki eke benzetmiştir (1993: 97).

+IA ekine, Çuvaşçanın çağdaş gramerlerinde ise oldukça geniş bir yer ayrılmıştır.²

Benzing, ek üzerinde dururken ekin fonksiyonlarına ya da etimolojisine girmeden ünlü ile biten kelimelerden sonra +*IIA*, ünsüzle biten kelimelerden sonra ise ekin +*IA* şeklinde olduğunu belirtip *çıvaşla*, *tutarla*, *vırışla*, *nimışle*, *inelle*, *pirle*, *şırle* gibi örnekler vermiştir. Onu verdiği *inelle mikişit*. “İnek gibi böğürüyor”, *kayıkla etem* “vahşi adam” vb. örneklerde ekin “gibilik” fonksiyonunda olduğu görülmektedir (1943: 47, 48).

M. Räsänen, eki “Zarflar” başlığı altında ele almış ve Kotwicz’dan hareketle onu Moğolcadaki *la* ile eşlemiştir. Aşmarin ve Benzing’den hareketle +*IA*’nın Çuvaşçada zarf yapma görevine değinen Räsänen, ekin Çuvaşçada ünlülerden sonra -*IIA* şeklini aldığını belirtmiştir (1957: 66).

Sergeyev, eki “Çeşitli eklerin eklenmesi sonucu oluşan zarflar” başlığı altında değerlendirmiş ve şu örnekleri vermiştir: *çıvaşla*, *pirilla*, *laşalla*, *kintirila*, *hille*, *şamrıkla*, *şinille*, *minle*, *urihla*, *vitralla*, *yalalla*, *kimesle*, *ıştalla*, *kuntalla* vb. (1960: 116).

Pavlov da eki *Nareçi* “Zarf” başlığı altında incelemiş ve eklerle oluşan zarflar başlığı altında ona yer vermiştir. +*IA*’yı, eklendiği kelimeye göre dokuz başlık altında veren Pavlov’a göre ek şu tarz kelimelere eklenebilmektedir (1965: 297, 298):

1. Yalın haldeki isimlere: *açalla*, *çıvaşla*, *kintirila*, *hille*, *şulla*
2. Çokluk eki almış şekillere: *vattisemle kalasan*...
3. Aitlik bildiren sıfatlardan sonra: *Aça vıvyille hitlanma yuramast’*.
4. Yer bildiren sıfatların belirten formunda: *Kavlazrisemle tumlannı şin*.
“Kafkasya’dakiler gibi giyinmiş kişi”
5. Sıfatlardan sonra: *şinille kurin*, *çimirla pişer*, *tittimle şit*, *puşilla kay*
6. Sayı isimlerinden sonra: *pirle purin*, *tıvattulla pir şap*, *simah ikkille*

² Bu bölümde Çuvaşça için kullanılan kaynakların, hâliyle, konuyla doğrudan alakalı ve ekle ilgili yorum yapılan çalışmaları dikkat edilmiştir!

tuhri, vişşille yav

7. Zamirlerden sonra: *Yurra-taşşa yaraşşı hÿysemle./Vıt ku pirinle. At'ır urra yıtatpır.*
8. Sıfat-fiil eklerinden sonra: *Puhu nihşan pulmanla kırlese kayrı./ Kun ta irtet kurmaslah, şır te şitet sismesleh.*
9. Zarflardan sonra: *Hal'ççenle şuhalsa purınsan, kun pek kimıl hişan-ha vil tulı?*

Pavlov, ekin bütün isimlerden sonra kullanılmadığı için hâl eki kategorisinde değerlendirilemeyeceği görüşündedir. Ona göre ek, anlam olarak *pek* “gibi” ve *yevır* “gibi, -miş gibi” kelimelerine yakın bir mana ifade eder. Fakat ekin anlamının bu kelimelerin manalarından daha zengin olduğunu belirten Pavlov, ekin temel anlamının işin kim/ne gibi yapıldığını ve işin ne şekilde gerçekleştiğini bildirmek olduğunu söylemiş; *vısem hal' kommunistla i şleşşı* ve *şülık şinçe kukkukla avıtakan ereş tırillı sehet kurınsa tırat* örneklerini vermiştir (1965: 299).

Pavlov'a göre bu eki taşıyan zarflar;

a) İşin ne şekilde, hangi imkânla yapıldığını gösterirler: *şinıhla il, ukşalla sut, kunla işle...*

b) İşin zamanını bildirirler: *açalla(h), şamrıkla(h), kıntırla kay* (1965: 299, 300).

Temle vikırla etem (1965: 300).

Pavlov, son olarak Çuvaşçanın çağdaş metinlerinde ekle ilgili bazı yanlış kullanımlara rastladığını göstermiştir. Onun verdiği örneklerden anlaşıldığına göre ekin kullanımı oldukça artmış ve bu yanlış biçimlerin de ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Pavlov'un zarflarla kullanıldığında “yanlış” diye verdiği örneklerden ve önerdiği doğru biçimlerden birkaçı şu şekildedir (1965: 300, 301):

<u>yanlış</u>	<u>doğru</u>	
<i>virısla çilhe</i>	<i>virıs çilhi</i>	“Rus dili”
<i>klasla kırışü</i>	<i>klas kırışıvı</i>	“sınıf mücadelesi”
<i>açalla kuşısem</i>	<i>açanni pek kuşısem</i>	“çocuğunki gibi gözler”
<i>kürençikle şuhış</i>	<i>kürençikli şuhış</i>	“can sıkıcı düşünce”
<i>urıhla şantalık</i>	<i>urıh şantalık</i>	“farklı tabiat”

Levitskaya, eki “Nareçiya na -la/-le” başlığı altında incelemiştir. Ek için *şırle* “geceyle, geceleyin”, *hılle* “kışın”, ve *kunla* “günbegün, her gün” örneklerini veren Levitskaya, eki Türkçedeki *tağla*, *öyle* ve *tünle* kelimelerindeki ekle

genetik olarak ilişkili bulmuştur. Levitskaya, Çuvaşçadaki *açalla*, *kayıkla*, *ş aralla* ve *hakla* gibi örneklerle de yer vererek ekin karşılaştırma-benzetme fonksiyonuna dikkat çekmiştir (1976: 114).

Levitskaya, ekin semantik olarak Başkurtçadaki *-lay*, *-ley* ve Kumukçadaki *-layın*, *-leyin* ekli biçimlere benzediğini bu lehçelerden verdiği örneklerle de göstermeye çalışmıştır (1976: 114, 115).

Levitskaya, ekin Çuvaşçada *pusla* ve *sakkırla* örneklerinde “toplamak ve ayırmak” anlamlarına işaret de etmiştir (1976: 115).

Fedotov, ek için Çuvaşçadan *apla-kapla*, *mınle*, *itla*, *kartla*, *virışla* ve *ş apla* örneklerini vererek bunları Türkçedeki *hevesle*, *kastle*, *vakitle*, *böyle*, *öyle* gibi kelimelerle karşılaştırır. Ekin kullanıldığı *kayıkla* ve *şamrıkla* örnekleri üzerinde ayrıca duran Fedotov bu şekillerin Çuvaşçadan Mariceye geçtiğini de belirtmiştir. Fedotov, ekin ayrıca Türk lehçelerindeki *-lay*, *-ley*'e karşılık geldiğini belirterek Tatarcadan örnekler de vermiştir (1996³: 290).

Emine Yılmaz, Genel Türkçe isimden isim yapma eki +IA ile karşılaştırdığı eki “Addan Ad Yapımı” başlığı altında incelemiş ve ek için şu açıklamalarda bulunmuştur. “*Belirteç ve kimi durumda sıfat olarak kullanılacak kelimeler türetir. Türkçeye “...yoluyla, ...ile, ...gibi” anlamlarında çevrilebilir.*” (2002: 120). Yılmaz'ın ek için verdiği örnekler şunlardır: *şırle* “geceyle, geceyin”, *hülle* “kışın”, *temınle* “herhangi bir şekilde”, *pırle* “birlikte”, *arşınla* “erkek gibi”, *hırarımıla* “kadın gibi”, *laşalla* “at gibi”. Yılmaz ayrıca ekin dil isimleri yaptığını belirterek *virışla* “Rusça”, *çıvaşla* “Çuvaşça”, *tutarla* “Tatarca”. Yılmaz, *kulışla* “gülünç” ve *tıvanla* “kardeş” örneklerini ise “Bazı örnekler daha kalıplaşmış bir anlam taşırlar” diyerek verir.

Çuvaş araştırmacılarından Andreyev de +IA'yı zarf yapan ekler başlığı altında değerlendirmiştir. Onun ekle ilgili verdiği örnekler şunlardır: *kiville*, *urilla*, *simişle*, *arıslanla*, *ayvanla*, *şınille*, *türkkesle*, *virışla*, *irşelle*, *ansuhla*, *ınelle*, *şitkınla*, *avtanla*, *şıpatalla*, *ulıpla*, *huşalla*, *kıntırla*, *şulla*, *hülle*, *pırle*, *vi şşülle*, *tıvattılla*, *sakkırla*, *tıhhırla* (2006: 32). Andreyev ayrıca bu ekle yapılan zarfların tam bir listesini de eserinin ilerleyen sayfalarında vermiştir. Onu bu noktada verdiği ekle yapılmış zarfların sayısı 114'ü bulmaktadır. Bunlardan 90'ı isimlerden, 20'si ise sıfatlardan türemiş zarflardır (2006: 68, 69).

Ekin Çuvaşçadaki kullanımına ilişkin bu çalışmalarda yer alan görüşleri şöyle özetleyebiliriz:

1. Ekin ses düzeni ünlülerden sonra +IA, ünsüzlerden sonra ise +IA şeklindedir.

3 Fedotov'un bu eseri, daha önce *Çuvaşskiy Yazık v Sem 'ye Altayskih Yazıkov* adıyla 1980 (I), 1983 (II) ve 1986 (III)'da 3 cilt halinde yayımlanan çalışmalarının bir kitapta toplanmış şeklidir.

2. Ek, Çuvaşçanın atası konumundaki İdil Bulgarçasında tek örnekte geçmektedir.
3. Ek, Çuvaş gramerlerinin hemen hepsinde “zarflar” ya da “zarf yapıcı ekler” başlığı altında değerlendirilmiştir.
4. Ekin kelimeye kattığı anlam için şunlar söylenmiştir:
 - a. İşin kim/ne gibi yapıldığını, işin ne şekilde gerçekleştiğini gösterir.
 - b. İşin zamanını gösterir.
 - c. Kelimeye karşılaştırma ve benzetme anlamı katar.
5. Ek, bazı araştırmalarda (Önler 1992: 15) vurgulandığı gibi Çuvaşçada hâl eki olarak kullanılmamaktadır. Çuvaşça için yazılan gramerlerde eke genellikle yapım ekleri arasında yer verilmiştir. Ekin oldukça işlek olması, Pavlov’un da belirttiği gibi (1965: 299) onun hâl eki gibi (yanlış olarak) algılanmasına sebep olmuştur.⁴
6. Yukarıda da belirtildiği gibi ek, Çuvaşçada hâl eki olarak kullanılmaz. Vasıta hâli eki Çuvaşçada +pA’dır. Nadir de olsa +pAlA da kullanılır.
7. Ekle ilgili en çok örneği Çuvaş araştırmacılar içinde Andreyev vermiştir.

Ekin işlevini ve Çuvaşçadaki kullanımını daha iyi tespit edebilmek amacıyla eki taşıyan ve madde başı olan kelimeler tarafımızdan *Çuvaşça-Rusça Sözlük*’ten fişlenmiştir. Ek, dil ve lehçe isimleri yaparken bütün millet isimlerine gelebildiği için dil isimleri sözlükten seçme yapılarak taranmıştır. Sayı isimlerinde de ekin kullanımı yaygın olduğu için aynı seçme işi sayı isimlerinde de uygulanmıştır. Tespit edilen diğer örnekler sözlükte yer alan eki taşıyan bütün kelimeleri içermektedir. Mevcut örnekler tasnif edildiğinde +lA’nın Çuvaşçada şu fonksiyonlarda kullanıldığı ortaya çıkmaktadır:

- a. Millet isimlerine gelerek dil isimleri yapar.

afganla “Afganca” (ÇRS, s. 47), *akılçanla* “İngilizce” (ÇRS, s. 28), *arabla* “Arapça” (ÇRS, s. 39), *armıyanla* “Ermenice” (ÇRS, s. 41), *azerbaydjanla* “Azerice” (ÇRS, s. 25), *çıvaşla* “Çuvaşça” (ÇRS, s. 581), *estonla* “Estonca” (ÇRS, s. 637), *frantsuzla* “Fransızca” (ÇRS, s. 530), *irşelle* “Erze dili” (ÇRS, s. 116), *gruzınla* “Gürcüce” (ÇRS, s. 92), *ital’yanla* “İtalyanca” (ÇRS, s. 117), *kalmıkla* “Kalmukça” (ÇRS, s. 137), *kazahla* “Kazakça” (ÇRS, s. 134), *kırkışla* “Kırgızca” (ÇRS, s. 162), *kitayla* “Kitayca” (ÇRS, s. 179), *kumukla* “Kumukça” (ÇRS, s. 192), *litvalla* “Litvanca” (ÇRS, s. 219), *marille* “Marice” (ÇRS, s. 228), *mongolla* “Moğolca” (ÇRS, s. 246), *nimişle* “Almanca” (ÇRS, s. 257), *osetinla*

4 Burada konu edinilen ekle Çuvaşçadaki yön gösterme hâli eki (+AlA) eki karıştırılmış olabilir.

“Oset dili”(ÇRS, s. 264), *puşkirtla* “Başkurtça” (ÇRS, s. 321), *turkilla* “Türkçe” (ÇRS, s. 496), *turkmenla* “Türkmence” (ÇRS, s. 496), *tutarla* “Tatarca” (ÇRS, s. 499), *yakutla* “Yakutça” (ÇRS, s. 646), *yaponla* “Japonca” (ÇRS, s. 648), *uygurla* “Uygurca” (ÇRS, s. 508), *uzbekla* “Özbekçe” (ÇRS, s. 508)

b. Sayı isimlerine gelerek “kez, defa, kat” manalarını vermektedir.

pırle “bir kez” (ÇRS, s. 290), *ikkile* “iki kez” (ÇRS, s. 110), *vişşille* “üç kez” (ÇRS, s. 81), *tivattilla* “dört kez” (ÇRS, s. 451), *pillikle* “beş, beşli” (ÇRS, s. 295), *ultilla* “altı kez, altı misli” (ÇRS, s. 511), *şiççille* “yedi kat, yedi kez” (ÇRS, s. 421), *sakkirila* “sekiz kez” (ÇRS, s. 340)

c. Zaman bildirir (4 örnek).

hille “kışın” (ÇRS, s. 552), *imrile* “asırlık, yıllarca” (ÇRS, s. 101), *şirle* “gece” (ÇRS, s. 413), *kunla* “günbegün, her gün” (ÇRS, s. 193)

ç. Tarz bildiren zarflar oluşturur (7 örnek).

apla “böyle” (ÇRS, s. 38), *şapla* “böyle, şöyle” *şap* “pekiştirme edatı” (ÇRS, s. 398), *nimñle* “hiç, hiçbir, bir türlü, asla” (ÇRS, s. 257), *urihla* “başka, başka türlü” (ÇRS, s. 515), *kapla* “şöyle, böyle” (ÇRS, s. 142), *kasulla* “sırayla, arka arkaya” (ÇRS, s. 150), *mişkinle* “sefilce, acınacak hâlde” (ÇRS, s. 242)

d. Soru zarfları oluşturur (3 örnek).

mñle “nasıl, ne gibi, hangi” (ÇRS, s. 242), *miskerle* “nasıl, ne gibi, ne kadar” (ÇRS, s. 242), *yeple* “nasıl, ne gibi, ne kadar” (ÇRS, s. 99),

e. Kalıplaşmış kelimeler yapar (1 örnek).

kulişla “komik” (ÇRS, s. 191)

f. “gibilik/benzerlik” ifade eden zarflar oluşturur. Ekin bu tarz kullanımı çok yaygındır (98 örnek).

açalla “çocuk gibi, çocukça” (ÇRS, s. 48), *agressorla* “agresif” (ÇRS, s. 24), *akışla* “kuğu gibi” (ÇRS, s. 28), *akrobatla* “akrobatik” (ÇRS, s. 29), *akterla* “aktör olarak, aktör gibi” (ÇRS, s. 29), *ansuhla* “aptalca, akılsızca” (ÇRS, s. 36), *apışla* “tersyüz” (ÇRS, s. 38), *arımle* “kadınca, kadın gibi” (ÇRS, s. 39), *arşınla* “erkek gibi” (ÇRS, s. 42), *aristokratla* “aristokrat gibi” (ÇRS, s. 40), *arşurille* “orman devi gibi” (ÇRS, s. 41), *artistla* “artist gibi” (ÇRS, s. 42), *asamı*

şla “büyücü gibi” (ÇRS, s. 43), *aşakla* “eşekçe, eşek gibi” (ÇRS, s. 49), *avtanla* “horoz gibi” (ÇRS, s. 22), *ayvanla* “aptalca, safça” (ÇRS, s. 26), *batrakla* “rençber gibi” (ÇRS, s. 59), *burjualla* “burjuva gibi” (ÇRS, s. 62), *byurokratla* “bürokratik” (ÇRS, s. 62), *çimirla* “yuvarlak bir şekilde” (ÇRS, s. 583), *çirille* “diri diri, bizzat” (ÇRS, s. 592), *diktatorla* “diktatörce, diktatör gibi” (ÇRS, s. 95), *İssirle* “aptal, aptalca” (ÇRS, s. 55), *işilla* “sıcak bir şekilde” (ÇRS, s. 57), *faşistla* “faşistçe, faşist gibi” (ÇRS, s. 526), *feodalla* “feodal gibi” (ÇRS, s. 527), *gangsterla* “gangster gibi” (ÇRS, s. 89), *hılatla* “çaylak kuşu, beceriksiz kişi” (ÇRS, s. 543), *hıyamatla* “felaket, kıyamet” (ÇRS, s. 551), *hıtilla* “sert görünüşlü” (ÇRS, s. 574), *hırışle* “karşıt, zıt, muhalefet” (ÇRS, s. 558), *hırle* “kız gibi” (ÇRS, s. 555), *hışirle* “verimsizce” (ÇRS, s. 556), *hresçenle* “köylü gibi” (ÇRS, s. 560), *huliganla* “serseri gibi, serserice” (ÇRS, s. 561), *şamrıkla* “genç, gençlikte” (ÇRS, s. 396), *idealla* “ideal, yüce” (ÇRS, s. 108), *şihanla* “kuzgun gibi” (ÇRS, s. 406), *şipanla* “çıban gibi, çibana benzer” (ÇRS, s. 404), *şitkinla* “hırsla, şevkle” (ÇRS, s. 405), *şinille* “yeni” (ÇRS, s. 411), *İnenmelle* “inandırıcı, ikna edici” (ÇRS, s. 101), *İyezuitla* “sinsi ve hain” (ÇRS, s. 109), *İzuverla* “gaddarca, canavarca, hunharca” (ÇRS, s. 109), *İjonglerla* “hokkabaz gibi” (ÇRS, s. 106), *İjulikle* “yan kesici gibi” (ÇRS, s. 106), *İkakayla* “et gibi, ete benzer” (ÇRS, s. 135), *İkamitle* “komedyen gibi” (ÇRS, s. 139), *İkaşkırla* “kurt gibi” (ÇRS, s. 155), *İkavaleristla* “atlı süvari” (ÇRS, s. 134), *İkayıkla* “av hayvanlarının çok olduğu yer” (ÇRS, s. 135), *İkivarla* “ateş gibi, köz gibi” (ÇRS, s. 156), *İkivşenle* “ödünç olarak, borç olarak” (ÇRS, s. 175), *İkiville* “eskice, eski gibi, eskiye göre” (ÇRS, s. 175), *İkulakla* “burjuvazi gibi” (ÇRS, s. 191), *İkurakla* “karga gibi” (ÇRS, s. 194), *İkuştanla* “kabadayı gibi” (ÇRS, s. 199), *İlaşalla* “at gibi” (ÇRS, s. 210), *İliberalla* “liberal gibi” (ÇRS, s. 218), *İmulkaçla* “tavşan gibi” (ÇRS, s. 248), *İnimskerle* “hiçbir şekilde” (ÇRS, s. 257), *İpatşalla* “padişah gibi” (ÇRS, s. 275), *İpatturla* “cesurca, yiğitçe” (ÇRS, s. 275), *İpirasla* “uygun, münasip...” (ÇRS, s. 324), *İpisikle* “erginlikte, ergin” (ÇRS, s. 325), *İpulmasla* “umulmaz şekilde” (ÇRS, s. 313), *İpuşilla* “boş, özgür, rahat” (ÇRS, s. 321), *İputekle* “kuzu gibi, kuzuya benzer” (ÇRS, s. 320), *İputişle* “komik, tuhaf bir biçimde” (ÇRS, s. 320), *İpüskelle* “top, yumak” (ÇRS, s. 323), *İsitirle* “zararlı” (ÇRS, s. 355), *İsimişle* “yeşil, ham, olgunlaşmamış” (ÇRS, s. 366), *İsiville* “soğuk bir şekilde” (ÇRS, s. 363), *İsportsmenla* “sportmen” (ÇRS, s. 375), *İstarikle* “ihtiyar gibi” (ÇRS, s. 376), *İsurihla* “koyun gibi” (ÇRS, s. 384), *İşipçikle* “cırcırböceği” (ÇRS, s. 613), *İtişmanla* “düşman gibi” (ÇRS, s. 462), *İtivanla* “kardeşçe, akraba gibi” 221 (ÇRS, s. 450), *İtipille* “kuru, kurak” (ÇRS, s. 483), *İtragedille* “trajik” (ÇRS, s. 487), *İtırganla* “çingene gibi” (ÇRS, s. 576), sol tarafa” (ÇRS, s. 503), *İtürkkesle* “kabaca, terbiyesizce” (ÇRS, s. 504), *İulıpla* “alp gibi” (ÇRS, s. 510), *İupalla* “ayı gibi” (ÇRS, s. 514), *İupütelle* “maymun gibi” (ÇRS, s. 514), *İüsirle* “sarhoş gibi” (ÇRS, s. 524), *İvarvarla* “barbarca” (ÇRS, s. 64), *İvatilla* “yaşlılığa

doğru” (ÇRS, s. 66), *vele-sele* “yavaş, ağırkanlı, şöyle böyle” (ÇRS, s. 72), *viri-hurahla* “haydutça, eşkiyaca” (ÇRS, s. 70), *vırilla* “hırsız gibi” (ÇRS, s. 69), *vı şilla* “aç, açgözlü” (ÇRS, s. 88), *vilimle* “ölümcül, ölüm derecesinde” (ÇRS, s. 80), *vut-şişimle* “yıldırım hızıyla” (ÇRS, s. 85), *vut-kivarla* “alevli, hararetli” (ÇRS, s. 85), *vutla* “ateş gibi” (ÇRS, s. 85), *yeşille* “yeşil, taze, ham” (ÇRS, s. 100), *yıtilla* “terbiyesizce, it gibi, küstahça” (ÇRS, s. 133)

Ekin kullanımına ilişkin bazı tamlama ve cümle örnekleri:

açalla şuhışsem “çocukça düşünceler” (ÇRS, s. 48)

aşakla kutinliħ “eşek gibi inatçı” (ÇRS, s. 49)

tışmanla işsem “düşmanca işler” (ÇRS, s. 462)

Upalla puskalasa ut. “Ayı gibi yürü.” (ÇRS, s. 514)

Urihla kalakansem te pur. (ÇAĦ, s.144)

“Başka türlü anlatanlar da var.”

Temen vilni. Ançah unın yaçı halih asınçe yulni: unın pattirle işsem ünçen vattisem hıysen açisene kala-kala kitarnti. (ÇAĦ, s.124)

“Temen ölmüş ancak onun adı halkın hafızasında kalmış. Onun kahramanca işlerini yaşlılar, çocuklarına anlatmışlar.”

Ekle ilgili yukarıdaki örnekler ilk defa ayrıntılı ve fonksiyonları esas alınarak tarafımızdan sınıflandırılmıştır. Dil isimleri ve sayı isimleri için örneklerde seçme yapılırken diğer örneklerin tamamı değerlendirilmiştir. Bu örnekler esasında ekin Çuvaşçadaki kullanımı ile ilgili sonuç olarak şunları söylemek mümkündür:

1. +IA, Çuvaşçanın atası sayılan İdil Bulgarcasında bir kez geçer. Bu, eldeki metinlerin içeriğine bağlı bir sıklık olabilir.

2. Ek, Çuvaşçada çok yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Ekin Çuvaş Türkçesinde bu kadar yaygın oluşu, onun Türkçede çok eskiden beri kullanıldığının bir göstergesi sayılmalıdır.

3. Araştırmacılarca Eski Türkçeden ve tarihî lehçelerden verilen örneklerde ekin genellikle zarf yaptığı belirtilmiştir. Ekin, Çuvaşçada da çoğunlukla zarf yapan bir fonksiyonda kullanıldığı görülmektedir.

4. Çuvaşça örneklerde ekin isimlere gelerek onları zarf yapması ve en çok da “gibilik” ve “benzerlik” fonksiyonunda kullanılması (98 örnekte) dikkat çekmektedir. Çuvaşça bu açıdan Eski Türkçeden farklılık gösterir. Bununla birlikte, benzer örnekler Eski Türkçede de yok değildir. Eski Türkçe için ekin isme geldiği bu tarz örnekler, Prof. Dr. Osman Fikri Sertkaya tarafından *adıglayu* “ayı gibi”, *arjulayu* “çakal, sırtlan gibi”, *arşlanlayu* “arşlan gibi”, *kazlayu* “kaz gibi”,

udlayu “sığır gibi”, *uslayu* “kartal, akbaba gibi”, *börileyü* “kurt gibi”, *oplayu* “boğa gibi” şeklinde sıralanmıştır (1995: 155, 159). Çuvaşçadaki şekillerle Eski Türkçe örneklerin belirli ölçülerde paralellik taşıdığı görülmektedir. Fakat, Çuvaşçada, özellikle *açalla* “çocuk gibi, çocukça” (ÇRS, s. 48), *upalla* “ay gibi” (ÇRS, s. 514) ve *aşakla* “eşekçe, eşek gibi” (ÇRS, s. 49) gibi isme gelen örneklerin Eski Türkçeye oranla çok daha fazla olması dikkate değerdir.

5. Türkçede +*la* ile ilgili son çalışmayı yapan Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun, onu “enklitik” olarak değerlendirmiştir. Tarihî ve çağdaş lehçelerdeki örneklerle bakarak ekin zarf yapan bir unsur olmadığını söyleyen Ercilasun, +*la*’nın aslında pekiştirici bir unsur olduğunu belirttikten sonra ekin zaten aslında zarf olan kelimelere eklendiği için zarf eki görüntüsü verdiğini söylemiştir. Ekin yaygın bir kullanım özelliği kazandığı Çuvaş Türkçesinde ise sadece zarf olan kelimelere gelmediği; buna rağmen yine de eklendiği kelimelerden zarflar türettiği yukarıda da belirtilmiştir. Eğer, bu çok kullanıma bağlı bir özellik değilse ekin Çuvaşçadaki pekiştirici fonksiyonunun zarf yapıcı fonksiyonu yanında daha zayıf olduğunu söylemek mümkündür.

6. Şinasi Tekin, +*leyin* ekini ele alırken *sulayın* “akar sular gibi”, *yağmurlayın* “yağmur gibi”, *didügümleyin* “dediğim gibi” örneklerinde ekin “gibilik” / “benzerlik” fonksiyonuna değinmiş ve haklı olarak buradaki –*la*’nın isimden fiil yapma eki olamayacağını ifade etmiştir (2001: 240). Buradan hareketle şunu rahatlıkla söyleyebiliriz ki, Çuvaşçadaki +*la* da, Ş. Tekin’in yukarıda verdiği örneklerdeki ekle anlamsal ve işlevsel açıdan paralellik göstermektedir. Anlaşılan odur ki, Türkçenin bir kolunda çeşitli pekiştiricilerle genişlemiş bir biçimde yaşayan ek (+*layU*, +*layIn*), Çuvaş Türkçesinde benzer pekiştiricileri almadan kullanımına devam etmektedir.

Kısaltmalar

ÇRS : Çuvaşça-Rusça Sözlük (Çıvaşla-Vırışla Slovar’, Moskova 1982.)

ÇAĦ : Çuvaş Alp Hikâyeleri (Feyzi ERsoy), TDK Yay., Ankara 2009.

Kaynakça

ANDREYEV, V.V. (2006), *Sımah Pulivın Modelişem Affiks Meli*, Şupaşkar.

ARAT, Reşid Rahmeti (1992), *Atebetü’l-Hakayık*, TDK Yayınları, Ankara.

BENZİNG, Johannes (1943), *Kleine Einführung in die Tschuwassische Sprache*, Berlin.

ÇAĞATAY, Saadet (1978), “Kazan Türkçesinde Bazı Tekitler”, *Türk Lehçeleri Üzerine Denemeler*, Ankara, s. 168-175.

Çıvaşla-Vırışla Slovar’, Moskova 1982.

DUMAN, Musa (2008), “Eski Türkiye Türkçesi Devresinde +*La* Ekli Zarfların Kullanımı Üzerine”, *Turkish Studies*, Volume 3/3 Spring, p. 345-355.

- ERCİLASUN, Ahmet Bican (2008), “La Enklitiği ve Türkçede Bir ‘Pekiştirme Enklitiği’ Teorisi”, *Dil Araştırmaları*, Sayı: 2, s. 35-56.
- ERDAL, Marcel (1991); *Old Turkic Word Formation*, Wiesbaden.
- ERDAL, Marcel (1993), *Die Sprache der wolgabolarischen Inschriften*, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden.
- FEDOTOV, M. R. (1996), *Çuvaşskiy Yazık, İstoki Otnořeniye k Altayskim i Finno-Ugorskim Yazıkam İstoriçeskaya Grammatika*, Çeboksarı.
- KOCASAVAŞ, Yıldız (2003), “Çağatay Metinlerinde Görölen la Hakkında” *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı: 242 (Şubat), s. 1-6 (183-188).
- LEVİTSKAYA, L. S. (1976), *İstoriçeskaya Morfoloęiya Çuvařskogo Yazıkı*, Moskova.
- NALBANT, Mehmet Vefa (2004), “Türkçe Enklitik Edatı “LA”, *V. Uluslar arası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II*, s. 2157-2173, Ankara.
- ÖNLER, Zafer (1996); Türkçede -IA Zarf Eki, *Uluslararası Türk Dili Kongresi 1992*, s. 9-15, Ankara.
- PAVLOV, İ. P. (1965), *Hal’hi Çıvaş Literatırı Çilhi*, Şupaşkar.
- RÄSÄNEN, M. (1957), *Materialien Zur Morphologie der Türkischen Sprachen*, Helsinki.
- SERGEYEV, M. S. vd (1960), *Çıvaş Çilhin Grammatiki*, Şupaşkar.
- SERTKAYA, Osman Fikri (1995), “Köl Tigin ve Köl İç-Çor Kitâbelerinde Geçen ‘oplayu tegmek’ Deyimi Üzerine”, *Göktürk Tarihinin Meseleleri*, s. 153-159, TKAE Yayınları, Ankara.
- TEKİN, Talat (1988), *Volga Bulgar Kitabeleri ve Volga Bulgarcası*, TDK Yayınları, Ankara.
- TEKİN, Şinasi (2001), *İştikakçının Köřesi*, Simurg Yayınları, Ankara.
- TULUM, Mertol (1993), “-La/-Le Ekine Dair” *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, Cilt XXVI, İstanbul, s. 157-164.
- ÜSTÜNER, Ahat (2003), *Türkçede Pekiştirme*, Elazığ.
- W. BANG KAUP (1980), *Berlindeki Macar Enstitüsünden Türkoloji Mektupları (1925-1934)*, (Çev. Şinasi Tekin), Erzurum.
- YILMAZ, Emine (2002), *Çuvaşça Çok Zamanlı Morfoloęi*, Grafiker Yayınları, Ankara.